

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Орлов С.Ф.

кандидат філософських наук, доцент

професор кафедри філософії, політології та юридичної логіки

Львівського державного університету внутрішніх справ.

Проаналізовано питання сутності політичної культури, її структуру та основні компоненти. Розглянуто в історичному розрізі етапи становлення та розвитку концепту політичної культури на основі аналізу першоджерел. Доведено, що політична культура складає важливий неінституціональний компонент парламентаризму і відображає складну взаємодію низки системоутворюючих чинників.

The present article deals with the peculiarities of political culture, its structure and components. The stages of formation and development of political culture have been investigated. The political culture as an important non-institutional component of parliamentary and complex interaction of factors has been proved.

Ключові слова: політична культура, правова культура, парламентаризм, парламентська культура, консенсусна модель, політичні орієнтації.

Після проголошення незалежності Україна зіткнулась із численними перешкодами на шляху будівництва відкритого, демократичного суспільства. Лівова частка проблем у сфері державотворчих процесів стосується саме феномену політичної культури: як успадкованої від тоталітарного періоду, так і перехідної, що сформувалась на сучасному етапі. Таким чином, дослідження даного явища як найбільш стійкого та значущого неінституціонального фактора суспільно-політичного розвитку потребує окремого розгляду.

Термін «політична культура» вперше зустрічається у працях німецького філософа І. Гердера (XVIII ст.). На його думку, структурними частинами культури виступають - мова, наука, мистецтво, ремесло, предмети матеріального виробництва [11].

У 1950-ті – 60-ті рр. традицію дослідження політичної культури започаткували американські вчені Г. Алмонд та С. Верба, які спирались на вже детально на той час опрацьовані біхевіористські концепції та сконцентрували увагу на моделях політичних орієнтацій. У подальшому було запропоновано десятки різних визначень наведеного феномену (Л. Даймонда, Д. Дівайна, Л. Діттмера, Л. Пая, Н. Петро, А. Рештера, У. Розенбаума, Е. Шиллза та ін.), які загалом можна звести до ціннісно-психологічних і суто поведінкових аспектів політичної діяльності. У статті «Порівняльний аналіз політичних систем» (1956р.) політична культура трактується Г.Алмондом як «зразок орієнтації на політичну дію», що відображає особливості політичної системи системи. Витоки даного обґрунтування простежуються у «Структурі соціальної дії» Т.Парсонса (1937р.) У даній роботі простежується спроба подолання утилітаристських та позитивістських інтерпретацій суспільних явищ і вихід на дію людини як фундаментальну основу з її подвійною зумовленістю [6]. Т.Парсонс приходять до висновку, що у структурі механізму організації дії закладено два види орієнтацій: мотиваційні та ціннісні (відповідно внутрішня та зовнішня детермінованість). Проте, поряд із узагальненими характеристиками кожна із орієнтацій володіє й іншими структурними та функціональними властивостями. Зокрема, специфіка мотиваційної орієнтації виявляється у здатності суб'єкта розрізняти в середовищі, як фізичному так і соціальному, окремі об'єкти, ідентифікувати їх з точки зору задоволення потреб, здійснювати порівняльну оцінку і вибір [5]. Інша частина - ціннісна складова набуває форми орієнтації суб'єкта на реакції інших суб'єктів, детермінована цінностями, нормами та зразками поведінки, тобто зовнішніми стимулами.

Таким чином, Г. Алмонд, використовуючи теоретичні положення Т. Парсонса, виводить дефініцію поняття «політична культура», означуючи його водночас як зразок індивідуальних позицій та орієнтацій щодо політики та як суб'єктивну сферу, що лежить в основі політичних дій і надає їм зміст. Подібні індивідуальні орієнтації об'єднують кілька елементів: а) пізнавальний – істинне чи хибне знання про політичні об'єкти та ідеї; б) емоційний - відчуття зв'язку, залученості чи протидії щодо політичних об'єктів; в) оцінювальний – оцінка політичних об'єктів та феноменів, що передбачають застосування певних стандартів до політичних об'єктів і подій [6]. Аналізуючи феномен, передусім варто звернути увагу на інтерпретацію політичної культури як утворення суб'єктивного порядку, тобто такого, що належить до сфери свідомості. Вибір даного трактування обумовлений спрямованістю дослідження на «дію», розкриваючи головню функціональний аспект. В даному розрізі

дослідження політичної культури необхідно акцентувати увагу на певних моделях політичних орієнтацій:

- орієнтації відносно державних інститутів, тобто оцінка індивідом політичного режиму, органів влади, норм, політичних функціонерів;

- орієнтації відносно «інших» в політичній системі – питання ідентичності а також узгодження основних «правил гри»;- орієнтації відносно власної діяльності, тобто реалізованих та потенційних інтеракцій у політичній системі [11].

У сучасному суспільствознавстві, з посиланням на роботу Г. Алмонда та його співвітчизника С. Верби “Громадянська культура”, розрізняють три типи політичної культури: 1) “парохіальну (“патріархальну”), що характеризується повною відсутністю у населення знань про політику та повним відособленням від неї; 2) “підданську”, що визначається пасивною політичною поведінкою та винятковою орієнтацією на пануючі цінності; 3) “партисипаторну” (раціонально-активістську), що позначається активною політичною участю індивідів у політичному житті [1].

Отже, політична культура являє собою сукупність історично зумовлених відносно стійких переконань, уявлень, ціннісних орієнтацій, моделей поведінки в діяльності суб’єктів політичного процесу. Тобто своєрідний досвід суспільства зафіксований у законах, звичаях, традиціях.

Власне Г. Алмонд та С. Верба розглядали концепт політичної культури системно, тобто в тісному зв’язку з політичною участю та суспільно-політичними процесами. Вони, зокрема, до описаних ідеальних типів додали ще й найбільш прийнятний для них концепт “громадянської політичної культури”. Така культура, як указують співавтори поняття, є загалом культурою участі, але їй також властиві елементи культури “парафіянина” та “підданого”. Носії подібного культурного комплексу вважають політичну участь осмисленою та доцільною, але, як правило, в політичному житті участі не беруть. Як стверджують автори, для таких індивідів політична участь “не є ні основним їхнім заняттям у вільний час, ні головним джерелом задоволення, радощів і хвилювань” [2]. Але, на їх думку, в такому становищі речей немає жодної загрози демократичному врядуванню, якщо громадяни зберігають віру в можливість “втрутитися” в разі потреби в політичне життя [5]. Наведене зауваження доволі точно передає сучасний стан політичної культури та її вплив на систему політичного представництва та культуру парламентаризму, що далі розглянемо детальніше.

У широкому значенні поняття «парламентаризм» застосовується до системи організації та функціонування вищих органів державної влади, що характеризується поділом законодавчих і виконавчих функцій.

На думку, Ю. Шемшученка парламентаризм – досить широке за змістом поняття, що охоплює форму організації державної влади, способи функціонування політичних інститутів та механізми взаємодії вищого законодавчого органу з інститутами виконавчої влади, а також систему взаємодії держави і суспільства [2].

М. Головатий та О. Антонюк виокремлюють два підходи до даного явища: у широкому значенні – це система державної влади, за якої визначальна роль належить сформованому через представництво народу парламенту; у вузькому – це система владних відносин, за якою чітко розподілено функції законодавчих і виконавчих органів, відповідно парламент виступає як постійно діючий представницький, законодавчий та контролюючий орган влади [4].

Показовим є те, що становлення і розвиток парламентаризму в Україні здійснюється у руслі загальносвітових процесів демократизації, проте сама ідея в історичній ретроспективі має дещо дискретний характер. Яскравим прикладами втілення даної ідеї є народні віча Київської Русі, сейми Польсько-Литовської держави, козацькі ради часів Гетьманщини, пізніше вищі законодавчі органи Австро-Угорської та Російської імперій, Української РСР в складі Радянського Союзу. Окремо підкреслимо значення Української Центральної Ради – своєрідного національного протопарламенту, який пройшов еволюційний шлях від громадсько-політичного об’єднання до «представницького» органу українського народу. Її поява та діяльність стали великим кроком консолідації українського народу на шляху до державної незалежності в ХХ ст.

Необхідно підкреслити, що політична культура, як історичний феномен має досить архетипний характер. Відповідно зміна типу політичної культури є складним процесом, що відбувається протягом значного часового проміжку. Проте, українські реалії державобудівництва в силу умов, що диктує глобалізований світ, створюють ситуацію коли культурні зміни відстають від вимог часу і здебільшого хронологічно не збігаються зі змінами у механізмах функціонування політичної системи.

Ще раз підкреслимо, що високий рівень розвитку політичної культури, зумовлює появу ознак демократичного врядування, серед яких:

- представництво інтересів населення в належний спосіб через склад та функціонування парламенту
- перевага консенсусного методу при вирішенні гострих політичних питань;
- можливість локалізації складних соціально-політичних проблеми, що потребують парламентського врегулювання;
- учасники законотворчого процесу зважають на думку усіх зацікавлених сторін;
- внаслідок підвищення ефективності парламентської роботи зменшуються часові витрати на роботу над законопроектом.

Загалом, що складніше організований парламент і що більшим є його кількісний склад, тим гостріше постає потреба у розвитку високого рівня політичної культури, що існує не автономно, а у взаємодії із політичною системою. А відповідно, структуру політичної системи можна розглядати, з одного боку, як продукт політичної культури, а з іншого боку, як основу для її формування. Загалом виділяють два способи подібної взаємодії при умові демократичного врядування: Вестмінстерська та Консенсусна моделі. Остання в основі своїй містить плюралістичну політичну культуру за багатопартійної системи і сьогодні домінує у світі. Саме така модель застосовується у більшості країн континентальної Європи. Консенсусна модель відповідає потребам суспільств, що є гетерогенними за критеріями релігії, ідеології, культури, мови. Така модель видається найбільше прийнятною і для України — з огляду на виклики і проголошений курс євроінтеграції.

Важливим критерієм політичної культури парламентаризму виступає професіоналізм. Дану характеристику можна означити як вищий рівень психофізичних, психічних і особистісних змін, що формуються у процесі довготривалого виконання службових обов'язків, забезпечуючи якісно новий за ефективністю рівень вирішення складних завдань у певних умовах.

Структура професійної компетентності містить в собі:

- спеціальну компетентність – професійна діяльність на високому рівні;
- соціально-комунікативну компетентність – володіння нормами професійного спілкування, вміння впливати на зміни у міжособистісних відносинах;
- особистісну компетенцію – володіння прийомами індивідуального самовираження і саморозвитку, засобами протистояння професійній деформації особистості [9].

Окремим моментом необхідно розглянути співвідношення політичної і правової культур. Дані поняття відносяться до різних сфер суспільного життя, володіючи специфічними рисами, проте базуються на спільній основі - культурі. Центром правової культури виступають правові норми, що регулюють правовідносини. Політична культура опирається на систему політичних цінностей та норм, що формують політичні відносини. Обидва феномени творять єдиний простір та є важливим елементом підготовки і прийняття управлінських рішень, що оформлюються у вигляді нормативно-правових документів. Підкреслимо, що нормативно-правовий акт є одним із способів синтезу та матеріалізації політичної та правової культур, що визначає їх ієрархію і сприяє формуванню загальних методів та засад нормотворчої діяльності в системі державного управління.

У практиці функціонування сучасного українського парламентаризму використовують такі нормативно-правові акти: Конституція України; конституційні закони зі змінами та доповненнями до Конституції; загальні закони для правового регулювання певної галузі суспільних відносин; акти глави держави; акти виконавчої влади, зокрема постанови як рішення колегіального органу – Верховної Ради, Кабінету Міністрів, які приймаються в межах їхньої компетенції, накази -- акти функціонально-галузевого характеру, а також розпорядження -- одноосібні акти керівників установ [9]. Існують певні процедурні обмеження при підготовці та прийнятті державно-управлінських рішень, які оформлюються як нормативно-правові акти, адже подібні документи не повинні суперечити Конституції та чинному законодавству України. Загалом в Україні спостерігається біполярність політичної культури, яка проявляється в стосунках між Сходом та Заходом. Дану диференціацію необхідно розглянути крізь призму аналізу субкультур. На думку О. Флієра, субкультура – це найбільші сегменти цілісних локальних культур, що різняться місцевою специфікою рис та їх комплексів [12]. Специфіка даних ознак проявляється з різних причин: відносно ізольоване від основного ядра проживання певної групи, особливе віросповідання, специфічні станово-професійні функції, інше етнічне походження. У цілому в сучасній Україні регіональні політичні культури, які акумулюють весь історичний досвід територій, стали головними детермінантами їх політичного досвіду. Тому два важливих регіональних центра України: Донбас та Галичина і уособлюють Схід та Захід України. Кожен з цих регіонів характеризується своєрідним геополітичним розташуванням, особливим історико-політичним досвідом і соціокультурною своєрідністю, що становить особливі політичні субкультури нашої країни.

Отже, до компонентів політичної культури можна віднести:

- політичні знання та оцінку політичних явищ;
- емоційний компонент політичних позицій;
- зразки політичної поведінки.

Отже, політична культура як важливий елемент політичної системи будь-якого суспільства пов'язує політичні інститути й процеси із політичною свідомістю через зразки поведінки, цінності, емоції, установки, стиль життя. Політична культура як чинник формування парламентаризму відображає складну взаємодію низки системоутворюючих чинників. Наголосимо, що дані критерії є надзвичайно диференційованими і формуються на менталітетному підґрунті. До основних можна віднести ідеологічну базу суспільства, рівень розвитку плюралізму, характер та якість нормативно-правових актів, основні прийнятні моделі політичної поведінки, наповненість політичних програм, професіоналізм політичних функціонерів (частково їх походження). Проте, варто пам'ятати, що на сьогодні не остаточно визначеним є питання взаємозв'язків демократичної політичної культури з інституціональним дизайном демократичного врядування, тобто парламентом. У руслі "культурологічної концепції" суспільного розвитку, основи якої було закладено Г. Алмондом та С. Вербою, наявність у суспільстві певної сукупності спільних для більшості громадян установок й цінностей вважається чи не найсуттєвішим фактором забезпечення ефективного функціонування демократії. Проте, "Демократія потребує демократів", – так категорично заявляє Р. Дарендорф. Образно кажучи, як культура визначає й зумовлює певні норми та правила поведінки в різних сферах життя та життєвих ситуаціях, так і політична культура визначає й зумовлює норми поведінки й "правила гри" в політичній сфері. Дослідники парламентаризму віддають явну перевагу політико-правовим інститутам, тобто інститутам політичних партій, виборів, парламентських фракцій, комітетів тощо. Лише в поодиноких працях, зокрема російських учених Н. Бірюкова та В. Сергєєва [3] аналізується питання глибинних факторів у діяльності парламентів. Відтак, учені інколи потрапляють в "інституціональні пастки", намагаючись з'ясувати сутність проблемних питань у функціонуванні народного представництва за наявності всіх формально визнаних критеріїв. Своєрідну риску в дискусії щодо взаємозв'язків політичної культури та демократичного врядування підвели знані західні дослідники демократичних процесів А. Пшеворський, Х. Чейбуб та Ф. Лімонджі, які в роботі "Культура і демократія" вказують на те, що "суть проблеми полягає в тому: чи можуть демократичні інститути функціонувати в будь-якому культурному середовищі?" [10]. Вони вважають, що категоричної відповіді на поставлене питання просто не може бути, адже "існуючі думки є вельми суперечливими", а "переконливих доказів на користь того чи іншого підходу замало".

Література

1. Александер Дж. Власть, политика и гражданская сфера / Дж. Александер ; [пер. с англ. Горностаевой] // Социологические исследования. – 2009. – № 10. – С. 3–17.
2. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. – 1992. -№4
3. Бирюков Н. Парламентская деятельность и политическая культура / Н. Бирюков, В. Сергеев // Общественные науки и современность. – 1995. – № 1. – С. 66–75.
4. Вовканич С. Політична культура: націоцентризм чи регіоналізм? Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Periodyka/reviews_02.pdf
5. Гірц К. Інтерпретація культури: Вибрані есе / Пер. з англ.- К.: Дух і Літера, 2001. -542с.
6. Завершинский К. Ф. Когнитивные основания политической культуры: опыт методологической рефлексии / К. Ф. Завершинский // Политические исследования. – 2002. – № 3. – С. 19–30.
7. Міргалов М. Політична культура України: радянська чи пострадянська? // Сучасність 1995 №10.- С.28
8. Матусевич В. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми дослідження // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 1998. №4-5.
9. Погорелова А. Культура парламентаризму – культура демократії. // Віче – 2003 р. №4. -С.18.
10. Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи розвитку в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 лютого 1998р. – К.: Гнозис, 1998.— 226с.
11. Політологія: Довідник/М.І.Обушний, А.А.Коваленко, О.І.Ткач; За ред.. М.І.Обушний. – К.:Довіра, 2004 – 599с.
12. Проскуріна О.О. Політична культура України: проблеми полярності в політичній культурі як прояв регіональної полярності в державі. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/PRNIT_2006/Politologia/15946.doc.htm.